

До спеціалізованої вченої ради

К 26.130.03

ВНЗ “Університет економіки та права “KROK”

вул. Табірна, 30-32, м. Київ

ВІДГУК

офіційного опонента доктора юридичних наук, професора

Шевченка Анатолія Євгенійовича

на дисертацію Буроменської Наталії Любомирівни

«Поняття і правова природа принципу заборони зловживання правом», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Актуальність теми дослідження

Дисертація «Поняття і правова природа принципу заборони зловживання правом» Буроменської Наталії Любомирівни виконана на актуальну і не досліджену в теоретико-правовій науці тему, яка має всі ознаки практичної значущості.

Сьогодні сучасний період розвитку України можна охарактеризувати як період складних трансформаційних процесів, які зумовлені пошуком найбільш оптимальних умов та шляхів гуманізації й демократизації соціальних і правових відносин. Проте, на жаль, запроваджені в Україні реформи не завжди приводили до очікуваних результатів і навіть породили ряд негативних державно-правових явищ: розбалансованість державної системи, протистояння владних структур, корупцію, хабарництво, безвідповідальність на різних рівнях державної влади тощо. Тому вирішення зазначених проблем значною мірою залежить від змін в організації державної влади і правового життя України, а також реалізації стратегії до європейської інтеграції.

Саме тому, проблематика «Поняття і правова природа принципу заборони зловживання правом», не лише не втратила своєї актуальності, а в її науковому осмисленні, залишається предметом дискусій серед вітчизняних та

зарубіжних вчених. Крім того, з огляду на нормативну заборону зловживання правом, у суспільстві відбувається відповідна потреба теоретичного осмислення цього феномена, появу нових сфер його поширення.

Про актуальність дисертації свідчить і той факт, що робота виконана відповідно до основних положень Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016-2020 роки, а також у межах науково-дослідної теми теорії та історії держави і права Вищого навчального закладу «Університет економіки і права «КРОК»: «Проблеми застосування норм права в процесі розбудови правової, демократичної, соціально орієнтованої держави з широко розгалуженими інститутами громадянського суспільства» (державний реєстраційний номер 0111U007821).

Отже, виходячи з цього, можна зробити висновок, що дисертаційне дослідження Буроменської Наталії Любомирівни «Поняття і правова природа принципу заборони зловживання правом» є своєчасним та має важливе теоретичне і практичне значення для науки теорії держави і права.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації їхня достовірність, новизна і практична значущість

Ступінь обґрунтованості наукових положень сформульованих у дисертації Буроменської Наталії Любомирівни є достатнім. Він забезпечений використанням різноманітних наукових джерел (дисертантом опрацьовано 231 найменувань), у яких відображені різні аспекти проблематики. Причому автор не обмежується працями, виданими в Україні, але й послідовно залучає здобутки зарубіжних дослідників, зокрема Lauterpacht H., Birnie P., Boyle A., Cheng B., Garner B., Black H., Henčeková S. (стор.44-46). При цьому дисерантка вміло супроводжує розгляд зазначених праць їх

критичним аналізом, зокрема, у роботі на стор.44-45 вона наголошує, «що у західній юридичній науці не лише виділяють принцип заборони зловживання правом, а й розуміють зловживання правом як доктрину», тобто переконливо аргументує власні підходи і висновки.

До безумовного позитиву роботи слід віднести наполягання дисертантки використати цікаві документи і матеріали, які є змістовними і цінними за матеріалом і виводами. Саме вони дозволили більш ґрунтовно висвітлити вказану проблематику. Серед них: *національні конституції*: Основний Закон – Конституція України, Конституції Європейських держав (Федеративної Республіки Німеччини, Конституція Польської Республіки); *національне законодавство України* присвячено різним галузям права: Цивільний і Цивільно-процесуальний кодекси України, Кримінальний і Кримінальний процесуальний кодекси України, Господарський кодекс України; *практика національних судів України*: Рішення Конституційного Суду України; *міжнародно-правові акти та документи*: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей (1990 р.), Конвенція ООН з морського права (1982 р.) та ін.; а також наукові, енциклопедичні та довідкові видання.

Таким чином, спираючись на аналіз відповідної наукової літератури і законодавчих нормативно-правових документів, автор доходить вірного висновку про те, що використані джерела є основою для об'єктивної і неупередженої характеристики проблеми поняття і правової природи принципу заборони зловживання правом.

Достовірність одержаних наукових положень висновків і рекомендацій, обґрунтованих у дисертації Буроменської Наталії Любомирівни обумовлена тим, що вони підтвердженні певними переконливими доказами та емпіричними фактами. Викладені у вступі та розділах основної частини

роботи положення, які стосуються постановки проблеми у цілому, окремих її аспектів, переконують у тому, що відповідні питання є теоретично й практично важливими, науково нерозробленими й перспективними для дослідження.

Зібраний теоретичний і практичний матеріал аналізується з використанням методів та принципів наукового пошуку. Так, у роботі авторка кваліфіковано доводить, що методологічну основу дисертації складає сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових, спеціально-наукових методів та принципів наукового пізнання, які забезпечили об'єктивний аналіз предмета дисертаційного дослідження. Зокрема, діалектичний метод використовувався для з'ясування правової природи та змісту принципу заборони зловживання правом, поняття зловживання правом як феномену та особливого виду юридично значущої поведінки суб'єкта права; історико-правовий метод дозволив окреслити розвиток поняття зловживання правом, а також принципу заборони зловживання правом; системно-структурний метод було використано при розробці класифікації зловживання правом та визначені способів встановлення заборони зловживання правом; порівняльно-правовий метод застосований при аналізі іноземного досвіду реалізації принципу заборони зловживання правом та узагальненні положень судової практики європейських судів; логіко-правовий метод дозволив дослідниці виявити прогалини та недоліки у національному законодавстві щодо нормативному закріплення та забезпечення ефективної реалізації принципу заборони зловживання правом.

Таким чином, зазначені методи дослідження використовувалися в роботі у взаємозв'язку і взаємозалежності, що забезпечило всебічність, повноту та об'єктивність дослідження, істинність отриманих наукових результатів (стор.21-22).

Вдалим вбачається визначення дисертантом *мети дослідження*, яка на думку автора роботи, полягає у визначені поняття та правової природи

принципу заборони зловживання правом як загального принципу права на матеріалі положень юридичної науки, актів міжнародного та національного законодавства, практики правозастосування, з урахуванням тенденцій та перспектив подальшого розвитку доктрини неприпустимості зловживання правом.

Зазначеній меті дисертаційної роботи у повній мірі відповідають визначені здобувачем завдання, що сформульовані у дослідженні на стор. 20-21.

Саме успішне розв'язання автором визначених завдань і досягнення мети дисертаційного дослідження забезпечили *новизну дисертації*, яка визначається насамперед тим, що подана до захисту робота за сучасних умов є комплексним науковим дослідженням принципу заборони зловживання правом як специфічного виду юридично значимої поведінки.

Здійснене дослідження дозволило обґрунтувати й сформулювати низку наукових положень і практичних пропозицій, що виносяться на захист вперше, зокрема:

– визначено на підставі дослідження новітніх змін до національного законодавства, спрямованих на недопущення зловживання правом у ході законодавчої процедури (Закон України від 16.04.2020 «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України щодо протидії зловживання правами народних депутатів України у ході законодавчої процедури»), можливі ризики протидії зловживанню правом у визначених парламентських процедурах;

– запропоновано на підставі дослідження Виборчого кодексу України від 19.12.2019 щодо наявних гарантій недопущення та протидії зловживанням виборчими правами включити до Кодексу принцип заборони зловживання виборчим правом в якості зasadничого принципу реалізації прав учасниками виборчого процесу;

– визначено, що основним способом недопущення зловживання правом є неухильне дотримання принципів права як основи будь-якого правотворення, правореалізації та панування права;

– встановлено основні ознаки принципу заборони зловживання правом та визначено, що такий принцип: 1) зорієнтований на формування важливого вектору розвитку суспільства, держави та права; 2) перебуває у системному зв’язку із принципом верховенства права, іншими фундаментальними конституційними принципами права; знаходить свій вираз у процесі правового регулювання суспільних відносин; 3) слугує гарантуванню прав та свобод людини; 4) передбачає забезпечення правомірної поведінки та запобігання правопорушенням; 5) забезпечується морально-етичними та правовими заходами; 6) є важливою складовою нормотворчої діяльності суспільства та держави; 7) декларується, як правило, на законодавчому рівні; 8) стосується суб’єктів правовідносин; 9) передбачає запровадження чітких меж (обмежень, заборон) з питань реалізації прав (повноважень) суб’єктами правовідносин;

– сформульовано визначення, за яким принцип заборони зловживання правом є основоположним принципом права, що означає запровадження у правовий спосіб чітких меж (обмежень, заборон) щодо реалізації правомочними суб’єктами правовідносин своїх прав (повноважень) з метою гарантування прав та свобод людини, суспільних (державних) інтересів;

– доведено, що основні ознаки конституційних зasad принципу заборони зловживання правом: зумовлені розвитком загальнолюдських, демократичних цінностей та пріоритетів; перебувають під впливом демократичної, соціальної та правої держави; тісно пов’язані з принципом верховенства права; скеровують конституційні засади в сторону забезпечення стабільності і непорушності прав та свобод людини; мають за мету – гарантування конституційних прав та свобод людини; закріплені у конституції; реалізуються через призму конституційних обов’язків, виходячи

із необхідності поваги до прав та свобод людини, їх непорушності; стосуються конституційно-правового закріплення системи основоположних прав і свобод людини; спрямовані на запровадження розумних обмежень (заборон) при реалізації конституційних прав та свобод людини; можуть знаходити свій вираз на підставі законодавчих та інших нормативно-правових актів та ін. (стор.22-27).

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані:

- *у науково-дослідній роботі* – при подальшому дослідженні проблематики зловживання правом;
- *правоторчій діяльності* – при вдосконаленні чинного законодавства, підготовці нових законопроектів, виправленні тих недоліків, які були припущені при розробці окремих нормативно-правових актів (у тому числі й поданих у формі законопроектів на розгляд до Верховної Ради України);
- *правозастосовній діяльності* – при застосуванні заходів впливу з метою забезпечення законності у функціонуванні органів державної влади та їх взаємодії з громадянським суспільством і окремими громадянами;
- *викладацькій діяльності* – при підготовці розділів підручників і навчальних посібників з дисциплін «Теорія держави і права», «Конституційне право», при підготовці відповідних методичних матеріалів, складанні навчальних робочих програм, навчально-методичних комплексів, розробці спецкурсів.

Оцінка змісту дисертації та ідентичності змісту автореферату та її основних положень

Вийти на зазначені у дисертації нові науково-обґрунтовані результати автору дозволила обрана структура дисертації, яка складається із Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують 9 підрозділів, висновків та списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи становить 244

сторінок, з них основного тексту 222 сторінок. Список використаних джерел містить 231 найменування.

У вступі автором обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її мету, завдання, об'єкт і предмет, викладено методологічну і теоретичну основу роботи, що характеризують її наукову новизну, розкрите теоретичне і практичне значення отриманих результатів, наведено дані про апробацію основних положень дисертації.

Розділ 1 «Теоретично-правові засади заборони зловживання правом» містить три підрозділи, присвячений по-перше визначенню межі поняття зловживання правом та як відмежувати його від суміжних категорій юридичної науки. Крім того, обґрунтується думка про те, що реалізація принципу заборони зловживання правом як загального принципу права, що пронизує усі сфери реалізації права, дасть змогу визначити межі здійснення прав та повноважень та не допустити спотворення права, розвитку правового нігілізму та сваволі. І на далі відстоюється позиція, що конституційні засади заборони зловживання правом мають бути спрямованими на забезпечення добросовісності здійснення, насамперед, конституційних прав та свобод, що означає, унеможливлення заподіяння шкоди іншим суб'єктам права. Встановлено основні ознаки конституційних засад принципу заборони зловживання правом.

У Розділі 2 «Правове регулювання заборони зловживання правом» розглядаються питання: «Міжнародно-правове регулювання заборони зловживання правом», присвячено дослідженю принципу заборони зловживання правом як загального принципу міжнародного права; «Правове регулювання заборони зловживання правом за законодавством ЄС» - надано правову характеристику розуміння принципу зловживання правом в практичній діяльності органів ЄС, а також зазначено, що розуміння доктринального значення заборони зловживання правами у європейській правовій системі ґрунтуються на автономному концепті, розробленому Судом

ЄС; «Заборона зловживання правом в Конституції України та окремих галузях права» присвячено дослідженню конституційної та галузевої специфіки феномену зловживання правом. Зазначається, що зловживання правом у сфері конституційних правовідносин може відбуватися в різних формах: неналежне користування конституційними правами і свободами людини та громадянина або ухилення від виконання конституційних обов'язків, і публічно-владна протидія належному конституційному право користуванню або незабезпечення необхідних для цього юридичних підстав, і багато інших діянь.

Розділ 3 «Тенденції розвитку та реалізації принципу заборони зловживання правом» складається з трьох підрозділів. У підрозділі 3.1. «Удосконалення правового регулювання заборони зловживання правом в публічно-правовій сфері» розглянуті особливості зловживання правом у сфері публічно-правових відносин та можливі напрями удосконалення реалізації загальноправового принципу заборони зловживання правом у цій сфері. Встановлено, що зловживання правом у публічно-правових відносинах полягає у здійсненні права суб'єктами таких правовідносин всупереч змісту права та його соціальному призначенню, внаслідок застосування якого суб'єкт завдає або намагається завдати шкоду іншим учасникам суспільних відносин, діючи як в межах формально-правомірної поведінки, так і за її межами, всупереч принципу верховенства права та утвердження правової держави. У підрозділі 3.2. «Розвиток правового регулювання заборони зловживання правом в приватно-правовій сфері» розглянуті особливості зловживання правом у сфері публічно-правових відносин та можливі напрями удосконалення реалізації принципу заборони зловживання правом у цій сфері. Доведено, що зловживання правом у сфері приватного права полягає у здійсненні суб'єктивного права всупереч істинному змісту права та його призначенню, внаслідок застосування якого, суб'єкт завдає або намагається завдати шкоду іншим учасникам суспільних відносин, діючи як

в межах формально-правомірної поведінки, так і за її межами, всупереч принципу верховенства права та утвердження правої держави. У підрозділі 3.3. «Удосконалення юридичної відповідальності за зловживання правом» розглянуті особливості реалізації норми про юридичну відповідальність суб'єкта за зловживання своїм правом. Загальний підхід дослідниці полягає в тому, що юридична відповідальність за зловживання правом може наставати лише у разі встановлення факту зловживання суб'єктивним правом.

Завершують дисертаційну роботу висновки, в яких дисиденткою наведене теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, що виявляється у формулюванні теоретично та практично обґрунтованих висновків щодо поняття і правової природи принципу заборони зловживання правом. Так, на стор. 245 роботи дисидентка наголошує, що «Концептуальними напрямами розвитку принципу заборони зловживання правом є такі: 1) суспільне визнання та ідеологічне спрямування цього принципу; 2) конституційно-правове визнання та закріплення цього принципу як основоположного щодо розвитку суспільства, держави та права; 3) забезпечення втілення цього принципу у процесі здійснення соціальних, правових реформ; 4) забезпечення втілення цього принципу у процесі формування новітнього законодавства; 5) запровадження конституційного парламентського, громадського моніторингу та контролю по відношенню до правового забезпечення цього принципу».

Повнота викладу наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації, авторефераті та опублікованих праях.

Основні положення і висновки дисертації відображені у 13 публікаціях, у тому числі 6 статей – у наукових фахових виданнях України, 1 стаття – у зарубіжному виданні, 3 тез наукових доповідей – у збірниках матеріалів всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференцій, 3 статті у інших виданнях. Таким чином, обґрунтованість отриманих у ході

дисертаційного дослідження результатів, висновків і пропозицій, забезпечено завдяки оприлюдненню наукових здобутків за темою дослідження, використанню широкої джерельної бази, різноманітних методичних прийомів, аналізу кола визначених дослідницьких проблем.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації

Разом з тим, дисертаційне дослідження Буроменської Наталії Любомирівни має певні недоліки, що однак не носять принципового характеру та не впливають на загальне позитивне враження про нього. Зазначені нижче зауваження більш спрямовані на підвищення наукового рівня дисертаційного дослідження та розгортання наукової дискусії навколо досліджуваної важливої проблематики.

1. На сторінці 33 свого дослідження дисерантка серед іншого схильна погодитися з точкою зору про те, що «наявність багатьох підзаконних нормативно-правових актів може надавати особі можливість зловживання ними». На мою думку, таке твердження виглядає надто категоричним. Найчастіше питання зовсім не у кількості підзаконних нормативно-правових актів. Кількість нормативно-правових актів, що мають один і той самий або схожий предмет правового регулювання, стає проблемою лише в разі низької якості нормопроектування, що має наслідком нечіткість нормативно-правових приписів та виникнення правових колізій. Це й створює юридичне підґрунтя для ситуацій зловживання правом.

2. Дисерантка часом вживає в роботі вислів «західна юридична наука» або «західні дослідники» (с. 37). На мою думку, настав час відмовитися від таких літературних кліше в наукових дослідженнях. Краще говорити про «зарубіжних дослідників», або ж ідентифікувати науковців, наприклад, за країною їх перебування, або відповідно до правових шкіл, які вони представляють.

3. Дослідження ґрунтуються на тій тезі, що «Зловживання правом – це своєрідне спотворення права. У цьому разі особа надає своїм діям повну видимість юридичної правильності, використовуючи насправді свої права, окрім норми та інститути права в цілях, які є протилежними тим, що переслідує саме право» (с. 39-40). Водночас в роботі присутня думка про те, що «зловживання правом знаходиться на межі між правомірною та протиправною поведінкою». Чи не вбачає авторка існування певного протиріччя в такій оцінці досліджуваного явища?

4. Як відомо, в системі права Європейського Союзу Судом ЄС було розроблення структуру зловживання правом. Якою є, на думку дисертантки, перспектива і шляхи розробки в Україні подібної логічно-вивіреної правової конструкції?

5. На сторінці 128 дослідження наводиться в якості прикладу зловживання правом у сфері кримінального права «видання та виконання злочинного наказу в межах своєї компетенції». Як відомо, відповідно до статті 60 Конституції України «Ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази. За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність». З урахуванням цієї конституційної норми чи можна розглядати «видання та виконання злочинного наказу в межах своєї компетенції» в якості зловживання правом у класичному його розумінні?

Висновок про відповідність дисертації нормативним вимогам

Міністерства освіти і науки України

Вказані зауваження та висловлені побажання не впливають на зміст дисертації та її загальну позитивну оцінку, і є, скоріше, роздумами над складною проблемою, що обрала для вирішення здобувачка.

Отже, за актуальністю, ступенем новизни, обґрутованістю і достовірністю, науковою і практичною значущістю отриманих результатів,

повнотою їх викладення в опублікованих наукових працях дисертація Буроменської Наталії Любомирівни «Поняття і правова природа принципу заборони зловживання правом» є самостійним, завершеним дослідженням, яке є внеском в юридичну науку, що розв'язує проблему як наукового, так і прикладного значення та відповідає п.п. 9, 10, 12, 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами і доповненнями).

Зміст поданого автореферату ідентичний основним положенням наукової роботи. Дисертація та її автореферат оформлені відповідно до встановлених вимог.

Таким чином, на підставі викладеного можна констатувати, що Буроменська Наталія Любомирівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України,

завідувач кафедри теорії, історії права і держави та конституційного права

Навчально-наукового інституту права

Університету державної фіiscalної служби України

А. Є. Шевченко

